

סימן ט"ז

הפטרת 'השמים כסאי' כאשר חל ראש חדש אלול בשבת, וכן
הפטרת 'מחר חדשי כשחל למחרתו'

הפטרת 'עֲנִיָּה סְעָרָה' מפני 'השמים כסאי', וכמו שהוא
בהוראת התכאליל. ואמנם יש להעיר שבמרדכי לפנינו
לא נזכר מנהג זה בשם מנהג ספרד אלא מנהג שפייר"א,
וכן הוא בס' האגודה].

ב

ראיה מדברי הגמרא להוראת התכאליל

ובעניותין אמרתי להביא ראיה לתכאליל, לדחיית
הפטרת שבעה דנחמתא מפני הפטרת
'השמים כסאי' ו'מחר חודש', הנה בגמרא מסכת מגילה
(דף ל"א.) נאמר, שכשראש חדש אב חל להיות בשבת,
מפטיירין 'חדשיכם ומועדיכם שנה נפשי'. ומשמע
שטעם הדבר, משום שזכר ענין ראש חדש בהפטרה זו,
ואם כן יצאנו ידי חובת קריאתה, אלמא בלא זה, נצטרך
לקרוא הפטרת ראש חדש שהיא 'השמים כסאי' אף
שנדחית בעבור כך הפטרת תלת דפורענותא, למרות
שבפסיקתא דרב כהנא (סימן ל"א – ל"ז), נזכרו ההפטרות
שקורין אותן באלו הזמנים, תלת דפורענותא קודם אב,
לאחריו שבעה דנחמתא, ולאחריהן תרי דתיובתא^א, מכל
מקום כל זאת בעלמא, אולם כאשר ישנה הפטרה
המחוייבת מדינא דתלמודא כהפטרת 'השמים כסאי', הרי
בדין היא שדוחה אותה.

ואין לומר שבכל אופן היה קורא הפטרת 'חזון', מפני
שנזכרה בפסיקתא, ורק לרווחא דמילתא נאמר,
שכעת יצאנו בה גם ענין ראש חדש היות שנזכר בה פסוק
זה, אולם גם בלאו הכי היתה נקריית, זאת משום שמהדרך
בה נזכר בגמרא לקרותה משמע, שמשום זכירת ראש
חדש בפסוק הנזכר יש לקרותה, וביותר יש לומר כן,
שאם כפי האמור, מה צריך להזכיר ענין קריאתה בשבת

א

הוראת התכאליל להפטיר 'השמים כסאי'

כתב מהרי"ץ בתכאלל עץ חיים ב'סדר קביעות שנים'
(ק"צ:), 'ואחר כך מפרשת ואתחנן מפטיירין שבע
דנחמתא שסימנם נו"ע ארק"ש. וכשחל אלול בשבת,
נמצא בתכאליל קדמוניות שדוחין הפטרת עניה וקורין
במקומה 'השמים כסאי' שיש בה נחמה גם כן וענין ראש
חדש, וכן כתב הרמ"א והלבוש ז"ל, גם במרדכי הגדול
מביאו בית יוסף [סימן תכ"ה] כתב הטעם, לפי שהפטרת
'השמים כסאי' נזכר בתלמוד להפטיר בה בשבת וראשי
חדשים, הלכך דוחין עניה שאינה אלא ממנהג שנהגו בו
העם כנזכר ברמב"ם בסוף ספר אהבה, וכ"כ בספר המוסר
בשם אורחות חיים'.

והנה מהאמור בבית יוסף (סימן תכ"ה) נודע הדבר, מדוע
הכביר מהרי"ץ להביא סמוכין דקשו"ט לחזק הוראה
זו האמורה בתכאליל בפשיטות, זאת משום שזכרה שם
דעה אחרת הפוכה מזו, היא דעת הגהות מרדכי, הסובר
שדוחין הפטרת השמים כסאי ומחר חדש מפני הפטרת
עֲנִיָּה סְעָרָה, ואף שהשמים כסאי ומחר חדש נזכרות
בתלמוד ואילו עֲנִיָּה סְעָרָה ממנהג שנהגו, מכל מקום
כתב שם, שכבר התוספות (פסחים מ: ד"ה אבל) כתבו,
שבכמה דברים אנו סומכין על הספרים החיצוניים ומניחין
דברי התלמוד, והוסיף מרן שם שכן כתב רבי דוד
אבודרהם (סדר הפרשיות עמ' ש"ג), והוא היה בקי בהני מילי
טובא ולכן ראוי לסמוך על דבריו, וכתב מרן שאכן כך
הוא המנהג. [וכנראה הוצרך מרן להעיד על היות הרד"א
בר סמכא, מפני דברי המרדכי המובאים בתחילת שם
דבריו, שהעיד על מנהג ספרד ההיפך, והיינו שדוחין את

א ואין נידון של הפטרת מחר חדש בשבת זו, היינו לאמור שכיוון שענין זה של מחר חדש לא נזכר בהפטרת חזון שהיא הפטרה בשבת
השניה, יקראוה ולא את 'חזון ישעיהו', זאת היות שלא יחול ראש חדש אב ביום ראשון לעולם.

ודיברו התוספות דברם על פי מה שנהגו בפסיקתא כאמור, לקרוא סדר קריאת ההפטרות קודם תענית תשעה באב בסימן דש"ח, אולם אלו הנוהגים לקרוא בסדר קריאה על פי סימן דח"א¹ בתלת דפורענותא ניחא, שבמה שקורין את הפטרת חזון (שהיא ההפטרה השניה) יוצאים גם ידי חובת ראש חדש וכאמור בגמרא הנזכרת, וכן פסקו הרי"ף (מגילה דף י"א. מדפה"ד) והרמב"ם (פי"ג מהל' תפילה ה"ד) במושלם, שנוקטים בסדר ההפטרות בסימן דח"א, ועל כן אין מזדקקין לקריאה מיוחדת בענין ראש חדש, כדינא דתלמודא. וכן כתב רב שרירא גאון שכך נוהגים אצלם לקרוא בשבת זו².

ונמצא על פי זה שכך היא נעשה אף בשבת זו, כשחל ראש חדש אלול בשבת או למחרתו, כאשר נמצאים בשיקול מה להפטיר 'השמים כסאי' (או 'מחר חדש') או 'עֲנִיָּה סְעָרָה', שמכיוון שלא נזכר ענין ראש חדש בהפטרה זו של עֲנִיָּה סְעָרָה, בדין הוא לקרוא 'השמים כסאי' (או 'מחר חדש'). וכן ראיתי בתרומה"ד (ס"י ט) שכתב כך לבאר את דברי התוספות, והסתייע בביאור זה מדברי הגהות מרדכי (ס"י תתלא) שאחר הביא את דברי התוספות אלו, כתב שמצא כתוב שכך עשה מהר"מ מרוטנבורג מעשה, להפטיר באותה השבת השמים כסאי³, (וכן הוא בתשובות ופסקים ח"ג עמ' ל"ד בשמו).

ויש להעיר במה שכתבנו שאין הזכרת ענין ראש חדש בהפטרת 'שמעו', שמהרי"ל (בתשובה ס"י י"ז) הביא בשם מהר"מ שהורה להפטיר 'שמעו' בשבת זו, והטעם הוא משום שנרמז בה ענין ראש חדש, במה שנאמר 'בְּחֻדְשָׁה יִמְצְאוּנָהּ', וכתב על זה מהרי"ל 'שטעם זה הגון הוא מאוד'. ועכ"פ כל זה בהפטרת שמעו אולם בהפטרת עֲנִיָּה סְעָרָה שלא נמצא בה הזכרה זו, יהיה צריך להפטיר

זו, שבמה השתנתה קריאתה מקריאת שאר שנים בשבת זו, אלא על כרחק כמו שכתבנו, שאילולא שנוכר בה ענין ראש חדש לא היו קורין אותה, אלא הפטרת השמים כסאי.

ואם כן יש לומר, שכשם שדוחה הפטרת 'השמים כסאי' את הפטרת תלת דפורענותא, אילולא היה נזכר בה ענין ראש חדש, על זה הדרך תידחה מפניה הפטרה משבעה דנחמתא שלא נזכר בה ענין ראש חדש, והיינו נידון דידן, כאשר חל ראש חדש אלול להיות בתוכה, וכן היא כאשר חל ראש חדש למחרת השבת היינו הפטרת מחר חדש, זאת היות שלא נזכר בה ענין ראש חדש.

ואכן כאשר דימיתי כן הוא, שכך כתבו תוספות (פסחים מ: ד"ה אבל עושהו) וזה לשונם, 'ובכמה דברים אנו סומכין על ספרים חיצונים ומניחין גמרא שלנו, דבפרק בתרא דמגילה (דף ל"א:) אמרינן, 'ראש חודש אב שחל להיות בשבת, מפטירין 'חדשיכם ומועדיכם', דהיינו חזון ישעיהו, ואנו מפטירין השמים כסאי, וכן הוא בפסיקתא'.

ובוונת דבריהם הינה, שהפסוק 'חדשיכם ומועדיכם' הנזכר בגמרא מסכת מגילה, הינו בהפטרת חזון ישעיהו (פ"א פסוק י"ד), ומכיוון דלא נהיגי לקרותו בעלמא בכל שנה ושנה בשבת שניה, אלא את הפטרת שמעו דבר ה', על פי הסימן דש"ח, שמקורו מהפסיקתא⁴, לפי זה נמצא שלא יהא נזכר ענין ראש חדש בשבת זו, כיוון שלא נזכר עניינו בהפטרת 'שמעו', ועל כן מן הצורך יהא להפטיר את הפטרת ראש חדש 'השמים כסאי' בשבת זו, כדי להזכיר ענין ראש חדש. ומבואר כאמור שהזכרת ענין ראש חדש הוא לעיכובא, ובמקום שלא נזכר בהפטרה הנידונה, יש לדחותה לגמרי ולקרוא תמורתה את הפטרת ראש חדש, 'השמים כסאי'.

ב ולכן ציין לשם, 'וכן הוא בפסיקתא', יעויין באורך תוספות מסכת מגילה (ל"א: ד"ה ראש חדש) בזה.

ג דברי ירמיהו, חזון ישעיהו, א"כה היתה לזונה, שכן הוא ברמב"ם בחיבור (פי"ג מהלכות תפילה ה"ט) ובפירוש המשנה (מגילה ג, ז) כתב יד הערבי המועתק מכת"ק (יעויין לקמן הערה ט'), וכן כתב מהר"ץ בתכלאל עץ חיים (דף ק"צ:).

ד הובא באוצר הגאונים (עמ"ס מגילה בדוכתין עמ' 65), ויעויין עוד שם שכתב שנוהגים לקרוא הפטרה אחרת קודם תשעה באב, ואמנם נראה מדבריו שם, שעדיין סדר קריאה של דח"א בכל שנה ושנה, לא היה נהוג בימיו, יעויין היטב בדברי תשובתו.

ה והגר"א כתב שטעות סופר הוא בתוספות פסחים במה שכתבו שכן הוא בפסיקתא, דלא היא, ולפי דברינו הדברים מאירים, ולכן בהגמ"ר חתמו דבריהם אחר הביאם את דברי התוספות, לסייע להבנה זו שכן עשה מעשה מהר"מ להפטיר 'השמים כסאי'.

אמנם מצינו לתוספות עמ"ס מגילה (שם ד"ה ראש חדש) שסותרין דברי תוספות אלו, שסוברים שמפטרין 'שמעו' בשבת שחל ראש חדש אב לחול בתוכה, ולאורם אכן נמצא שדוחין דינא דתלמודא מפני האמור בפסיקתא, והיינו לגמרי, (שלא כהתוספות דפסחים, שרק באופן חלקי נמצא דדחינן להו, לקרוא 'שמעו' בכל השנים ולא כדינא דתלמודא שמצריך לקרוא חזון ישעיהו, אולם בשבת שחל בה ראש חדש אב קורין 'השמים כסאי' כדינא דתלמודא ולא 'שמעו'). ולאור דבריהם נמצא שכך יהיה הדין גם בנידון דידן, שהפטרת עֲנִיָּה סְעָרָה תידחה ענין ראש חדש, כיוון שהפסיקתא בחזקתא נקטינהו, היינו תלת דפורענותא ושבעה דנחמתא וכו', וחושבניה דדין למידחיה הפטרת השמים כסאי כן יהיה חושבניה דדין, וכבר עמד תרומה"ד (שם) בסתירה זו שבין שני התוספות, והכריע כהתוספות דפסחים.

שו"ר שאפשר שאין סתירה כלל ועיקר, שלא אמרו תוספות מסכת מגילה את דבריהם אלא לומר שהולכים אחר הפסיקתא לקרוא 'שמעו' ולא 'חזון ישעיהו' והיינו בכל השנים, ולא התייחסו דווקא לשבת שחל בה ראש חדש אב, (אף שהדיבור מתחיל שם, חוזר על שבת שחל ראש חדש אב בתוכה), והאריכו בזה יעויין שם, זאת היות שממרא דרב הנזכרת למעלה (מגילה ל"א:) כוללת שני עניינים, אחד שמפטרין 'חזון' בשבת שניה והיינו בכל שנה ושנה, ועוד שאם לא יקראו כן יצטרכו להפטיר השמים כסאי, וכפי האמור למעלה באורך, זאת כיוון שצריך להזכיר ענין ראש חדש לעיכובא. ועל אופן ראשון הוא שהביעו התוספות את דעתם במה שלא נהגו כן, אלא על פי דברי הפסיקתא, היינו להפטיר על פי סימן דש"ח ולא דח"א, ולכן יש לקרוא הפטרת 'שמעו' בכל שנה ושנה, אולם מצד מה לקרוא כעת כאשר חל ראש חדש אב להיות בשבת זו, לא דיברו.

ואמת נכון הוא הדבר שכך ביאורם, והן הן דברי התוספות פסחים שאף הם כתבו כן, רק בקוצר, עיין היטב ותמצא שכך הוא הדבר, ומה גם שאין לעשות מחלוקת בין התוספותים בחינם. והתרומה"ד לא ראה את התוספות עמ"ס מגילה בגוף דבריהם כדי לעמוד על כך, כמבואר שם בדבריו שכתב ששמעו שישנו תוספות כזה. ולאות לך על אמיתות הדברים, שכל דברי המרדכי הנזכרים הם דברי התוספות עמ"ס מגילה, ועליהם הוסיף בשתיקה בהגהות המרדכי את דברי התוספות עמ"ס

השמים כסאי, ומחמת כן אתי שפיר מה שהובא בשמו של מהר"מ כאמור במה שהורה להפטיר בשבת ראש חדש אלול 'השמים כסאי', וכן היא הוראת מהרי"ל בתשובה (סוס"י ל"ה) למעשה.

ג

הבנת מרן בדעת הגמ"ר אחרת

ומרן בבית יוסף (שם) הביא את דברי התוספות הנזכרים כפי שהובאו בהגהות מרדכי, אולם באופן אחר ממה שכתבנו בדעתם, ואדרבא מבואר עולה משם, שהתוספות מסייעים את דעת המרדכי הנזכר כדי לסתור את מנהג ספרד, להורות למעשה שלא לדלג שבעה דנחמתא מפני 'השמים כסאי', שכתב וזה לשונו, ז"ל המרדכי בפרק בני העיר (סי' תתלא), ואי מיקלע ראש חודש אלול בשבת אין מפטרין 'השמים כסאי' כי אין מדלגין שבעה דנחמתא, ובספרד נהגו לדלג שבעה דנחמתא מפני 'השמים כסאי', ומפני 'ויאמר לו יהונתן' (שמואל א', כ') שהן כתובות בתלמוד (שם). וכתב על זה מרן, 'וכתב עוד שם בהגהות שאף על פי שהן כתובות בתלמוד אין בכך כלום, שכבר כתבו התוספות בפרק כל שעה (פסחים מ: ד"ה אבל), דבכמה דברים אנו סומכין על הספרים החיצוניים ומניחין דברי התלמוד'.

וביאור הדברים שעל הסיוע שנסייע מנהג ספרד, כדי לדחות הפטרת עֲנִיָּה סְעָרָה מפני הפטרת השמים כסאי וכו' היות שהוא מדינא דתלמודא, על זה הביא מרן את דברי התוספות פרק כל שעה, שלא תמיד הולכים אחר דינא דתלמודא, אלא ישנם מקומות שדוחים אותם מפני ספרים חיצוניים. וברור שזו כוונת מרן בהביאו את דבריהם במתכונת זו, היות ששינה את דברי ההגהות ממקורן כדי להתאימם לנכתב קודם לכן, והוא ממה שכתב, 'שאע"פ שהן כתובות וכו', והכוונה לשתי ההפטרות הנזכרות קודם, ולשון זו לא נזכרה בדברי ההגהות.

ולפי האמור למעלה כמבואר בגוף דברי התוספות והגמ"ר, הכוונה היא אחרת ואדרבא נמצא בעקבותיה ההיפך, שלאורה הסיקו התוספות שכן דוחים את ההפטרה המוצעת בספרים החיצוניים מפני דינא דתלמודא, ועל כן קורין 'השמים כסאי' בשבת שחל ראש חדש אב להיות בתוכה שהוא דינא דתלמודא, ולא 'שמעו' דבר ה', וכמבואר למעלה באורך.

בשבת לא גילה דעתו אם כדינא דתלמודא עבדינן, והיינו לקרוא השמים כסאי על דרך שנתבאר למעלה בדעת התוספות, או שמא 'שמעו דבר ה' כמו כל הראשונים הנזכרים למעלה.

ואפשר שמדקדוק דבריו שבשו"ע יש ללמוד שמפטרין 'השמים כסאי', וזאת ממה שכתב בהלכה זו, שבשבת וראש חדש מפטירים השמים כסאי, חוץ מראש חדש אלול שחל להיות בשבת שמפטרין 'עניה סוערה', ולא הוציא מן הכלל אלא דווקא ראש חדש אלול אלמא ראש חדש אב הרי הוא בכלל, להפטיר 'השמים כסאי'.

אלא שנראה יותר לומר בדעתו, שכיוון שסובר שבראש חדש אלול אין דוחין הפטרת עֲנִיָּה סְעָרָה כאמור, למרות שפסוקי נחמה יש גם ב'השמים כסאי', ולא נגרם בשל כך הפסק רציפות שבע הנחמות, אם כן הוא הדין שלא תידחה הפטרת 'שמעו דבר ה' הנהוגה לדעתו מידי שנה בשנה (שולחן ערוך סי' תכ"ח ס"ח), מפני הפטרת 'השמים כסאי', למרות שגם בהפטרה זו יש ענין פורענות, כפי הנדרש בתלתא דפורענותא, זאת משום שכל אלו ההפטרות ממקור אחד נובעים, מדברי הפסיקתא, ושווים כולם בענייניהם. ומה שכתב להוציא מן הכלל דווקא את ראש חדש אלול, אין למדין מן הכללות אפילו במקום שנאמר 'חוץ' (עירובין כ"ז.), ודוגמא לכך, יעויין במשנה מסכת שבת (פכ"ב משנה ב'), ולעומת זאת ברמב"ם (פ"ט הלכות שבת ה"ב).

שו"ר שכן מדוייק מדברי מרן עצמו בבית יוסף בהביאו את הוראת הרד"א, שמכוחה הכריע להפטיר בראש חדש אלול 'עֲנִיָּה סְעָרָה', שכתב 'והרב רבנו דוד אבודרהם (סדר הפרשיות עמ' ש"ג) כתב, שאין מדלגין תלתא דפורענותא ושבעה דנחמתא, בשום הפטרה אחרת כלל'.

והרמ"א בהגהתו (סי' תכ"ה סעיף א') כתב לענין ראש חדש אלול שחל בשבת, שיש אומרים השמים כסאי, ו'שכן נוהגין במדינות אלו', אולם כלפי ראש חדש אב החל בשבת כתב (שם) 'מפטרין שמעו', ושיש אומרים

פסחים הנזכרים, לסייע את הדבר שסומכים על הפסיקתא במקום דינא דתלמודא. וכן הוא בספר הבתים (שערי קריאת התורה – שער ראשון), וכן יש לפרש את דברי הסמ"ג (עשיין י"ט).

והנה אף שמהתוספות נראה כפי האמור', אולם יש ראשונים שאכן כתבו כך מפורש, שיש לקרוא בשבת שחל ראש חדש אב בתוכה את הפטרת 'שמעו' למרות שלא נזכר בה ענין ראש חדש, כבכל השנים. יש שכתבו כן מדינא, והוא רבי אליעזר ממיץ הביאו הראב"ה (סי' תקנ"ו וסי' תקצ"ה) יעויין שם טעמו, ויש שכתבו שאינו כן אלא רק ממנהגא ורבים הם, יעויין ראב"ה (שם) שחלק על הרא"מ במה שכתב שהוא מצד הדין, והעלה שהוא ממנהגא בלבד, וכן הרא"ש בפסקיו (פ"ד ממגילה סי' י'), והר"ן (מגילה דף י"א. מדפ"ד), ספר המאורות (מגילה ל"א:), הרשב"א (שם), מאירי (שם), וכן הובא כל זאת בהרחבה בס' אור זרוע (סי' שצ"ב), וכ"כ רבינו ירוחם (ני"ח ח"ב), ספר האגודה, ועוד.

וראיתי בהגהות מיימוניות (פ"ג מהלכות תפילה או' ב'), שכתב על הוראת הרמב"ם שהיא כדינא דתלמודא (מגילה ל"א:): כאמור, 'וכן איתא פרק בני העיר, וכן צוה רבינו אפרים, וכן רבי יצחק ב"ר יהודה יצא מבית הכנסת בכעס שלא שמעו לו לעשות כן בגרמייז"א, וכתב רבינו שמחה אבל מה נעשה המנהג עוקר את ההלכה ומפטיר דש"ח כסדרן, וכן כתב בספר המצות, שראש חדש אב שחל להיות בשבת שנהגו להפטיר 'שמעו דבר ה', אמנם אנו נוהגים להפטיר השמים כסאי'. והמנהג שהעיד עליו בסוף דבריו, הוא כמנהג רבו מהר"מ מרוטנבורג, (יעויין לעיל או' ב' סוד"ה ונמצא).

ד

הכרעת מרן בראש חדש אב או אלול כאשר חל בשבת

ומרן בשולחן ערוך (סי' תכ"ה סעיף א') הורה, שאין דוחין הפטרת 'עֲנִיָּה סְעָרָה' מפני הפטרת 'השמים כסאי' אלא קורין אותה כסדר קריאתה בשבעה דנחמתא כבכל שנה, אולם לענין הפטרת ראש חדש אב שחל

1 וידעתי שיש אמנם הסוברים בדעת התוספות עמ"ס מגילה לא כן, אלא כפי שכתבנו בסלקא דעתין, אמנם אחר העיון כנזכר, נראה לנו כפי שכתבנו למסקנת הדברים.

2 ומש"כ רש"י בספר הפרדס (סי' י"א), 'לכך אנו עושין מן ההפטרות הללו סימן, לפי שאין מושנין מסדרן, וכמו שאנו אומרים אותן בשנה זו, כך אנו אומרים אותן בכל שנה ושנה וכו', וכן כתב תלמידו רבינו שמחה במהו"ז (רס"א). אין מזה כדי להוכיח שלא נדחית אחת מהן, היות

והיינו שאותה סברא הנאמרת בראש חדש אלול החל בשבת, 'נראה פשוט', שכן יהא גם כאשר חלה למחרתה של השבת ו'דו"ק', ואפילו שלא נמצא זאת בתפאליל¹. והנה הלשונות שאחזו בהן, מורין בעליל שמסברא דנפשיה אמר את דבריו, וכן מוכח ממה שנשאר בצריך עיון לבסוף כלפי הנחה זו ובדימויה לשבת וראש חדש, ומכל זה מבואר כפי שכתבנו, שאין מנהג ברור לסמוך עליו ולהשתית הוראת ההנהגה על פיו.

והנה יש להעיר במה שכתבתי למעלה בהסבר הדברים, מדוע יכול אופן זה לקרות, היינו חוסר הברירות במנהג, שמרחק בין השנים כאשר חל אופן זה הוא הגורם, כלפי מהרי"ץ לא ניתן להיאמר בפשיטות, היות שאם אכן היה לפני שנים המנהג ברור, ורק במהלך השנים נטשטש ונשכח, ודאי שמהרי"ץ היה זוכרו ומביאו, וכמו שהוא הרבה בחיבוריו במה שמעיד על מנהגים קדומים שנשכחו, ממה שראה בילדותו, אלא אם כן נאמר שעוד לפניו כבר לא היה ברירות במנהג הנהוג.

ה

חיזוק להוראת התפאליל מסידור דברי הרמב"ם

והנה אמינא מילתא חדתא דלא חזינא דאיתפרשא עד האידנא בספרי דבי רב, להביא מדברי הרמב"ם סמך גדול להוראת התפאליל, וזאת ממה שכתב בחיבורו (פי"ג מהלכות תפילה הי"ט), 'נהגו העם להיות מפטירין קודם תשעה באב בשלש שבתות בדברי תוכחות, שבת ראשונה מפטירין בדברי ירמיהו, שנייה חזון ישעיהו, שלישית איכה היתה לזונה. וכן שבת שאחר תשעה באב מפטירין נחמו נחמו עמי, ומנהג פשוט בערינו להיות מפטירין בנחמות ישעיהו מאחר תשעה באב עד ראש השנה'. ומבואר מעריכת דבריו וסידורם, שאלו ארבע ההפטירות המנויות, שלש קודם תשעה באב ואחת 'נחמו' לאחריה, נהגו העם בהם לקראם, אולם הששה הנותרות שלאחר מכן הם מנהג פשוט במקומו ובעריו.

'השמים כסאי', וכן עיקר במקום שאין מנהג'. ומבואר שהמנהגים בפועל חלוקים בין ראש חדש אב לאלול, שבר"ח אב 'מפטירין שמעו', ואילו בר"ח אלול נוהגים 'השמים כסאי', למרות שממקור אחד יוצאים היינו מהפסיקתא.

וס' שתילי זיתים השמיט את הגהתו של הרמ"א, והוסיף בביאורו בגיליון (א' ה') את דברי מרן בבית יוסף בהתאם למה שפסק בשולחן ערוך, 'שכן כתב הרדא"ד שאין מדלגין תלת דפורענותא ושבעה דנחמתא בשום הפטרה כלל, והוא היה בקי בהני מילי טובא, ולכן ראוי לסמוך על דבריו'.

וכנראה כדי להוציא מהוראת שתילי זיתים והנכתב בביאורו, כתב מהרי"ץ את הדברים הנזכרים למעלה בפתח דבר, ותלאם בהוראת התפאליל שיותר נחשבים ומוסמכים בעניינים אלו מהרד"א, לכל הפחות לדידן. והנה לא נזכר בדבריהם של הנך רבני אתרין מהרי"ץ ומהרד"מ, כיצד היה המנהג, ועל כן נראה קצת לומר, שאפשר שבזמנם לא היה ברור כיצד לנהוג ולעשות, היות שאין שיקול זה מגיע בתדירות משנה לשנה, ואף דמילתא רבתא כגון דא לא מינשי אינשי, שאם ההפטרה היא 'השמים כסאי', מוציאים שני ספרי תורה משא"כ בענין סערה, והוא דבר דמידכר דכרי אינשי, מכל מקום אפשר שהמרחק בין השנים בהם חל אופן זה, גורם לאי ברירות במנהג הנהוג. ועל כן מהרי"ץ שהוא אמון דרך כלל על המנהג הנהוג, תמך את יסוד הדברים רק על הוראת התפאליל בלבד.

וכן מבואר הוא גם בהמשך דבריו שם, במה שכתב לענין הפטרת 'מחר חדש' כאשר חל ראש חדש אלול למחרת יום השבת, 'לפי טעם זה נראה פשוט, דגם אם חל ראש חדש אלול ביום ראשון, שדוחין עניה ומפטירין במקומה 'יאמר לו יהונתן', כיוון שגם הפטרה זו נזכרה בתלמוד, דו"ק, אמנם בענין זה האחרון לא מצאתי גילוי בתפאליל, וצריך עיון'.

שאף אם נהיה קורין 'השמים כסאי', עדיין לא נשתנה סדרן בשאר ההפטרות, ועל זה הוא הקפידא. וכן ממה שכתבו תוספות עמ"ס מגילה (ל"א:): לאחר שערכו את סדרן של הפטרות שבעה דנחמתא, 'וזה המנהג לא ישתנה לעולם וכו', אין זאת אלא כלפי הרוצים לשנות את סדרן כאמור שם בנוף דבריהם, שהיו שרצו ליתן את הפטרת 'שוש איש' אחר יום כיפור ותמורתה להפטיר 'שובה ישראל' שתהא שביעית לנחמות. וכן מצאתי חזון לדברי בס' אורחות חיים (הלכות קריאת ספר תורה ס' ס"ד), שאחר שכתב 'ואין מפסיקין בנחמתא', הביא מנהגים שונים כאשר חל ראש חדש אב או אלול בשבתות אלו, ואחד מהם הוא שדוחין את ההפטרה דנחמתא לגמרי, וחתם על זה, 'זהכל הולך אחר המנהג'. אלמא אין בכך סתירה למש"כ קודם לכן, ואמנם ממש"כ רד"א הנוכר למעלה, יש להוכיח כן.

ח וכבר העיר מהרש"צ שנמצא מפורש כן בתפאליל מהרי"ב, ושכן העיר על כך ר' לוי נגאר.

היום כבר פשט המנהג בכל המקומות לקראם, מכל מקום אחר עיקרו הולכים.

ויעויין בלשון הרמב"ם 'סוף סדר התפילות' שכתב, 'וכן נהגו רוב העם' להיות מפטירין בנחמות ישעיה מאחר תשעה באב עד ראש השנה, ומבואר ש'רוב העם' נוהגים כן ואילו בגוף החיבור משמע כאמור שרק מקצתו, ויותר מכך כתב בפירושו על המשנה מסכת מגילה (פ"ג מ"ז), 'וכן נהגו העם בזמן הגלות הוזה לקרות הפטרות לפני תשעה באב מענין התוכחות לא מענין הסדרים. וכן אחרי תשעה באב מפטירין בנחמות עד שבת לפני ראש השנה וקורין הפטרה מענין התשובה. וההפטרות שקורין לפני תשעה באב, דברי ירמיהו, חזון ישעיהו, איכה היתה לזונה^ט. ואחרי נחמו נחמו, ותאמר ציון עזבני ה', עֲנִיָּה סְעָרָה, אנכי אנכי הוא מנחמכם, וכו'". ומשמע שכל העם נהגו כן, והנה ברור שבהלכותיו שבחיבור ירד לדקדק יותר בהבחנת התפשטות המנהג עד היכן הגיע, וכמו שאנו אומרים כיוצא בזה בכל מקום, כאשר ישנו קושי בין חיבורי השונים, שהנכתב בחיבור הוא העיקר.

ומדיוק בהגדרת התפשטות המנהגים מבואר עולה, שהמנהג הראשון הוא יותר מרווח בשאר המקומות שבעולם, משא"כ המנהג השני שהוא נחלת מקומו ועריו, ולאור זאת אמינא וודאי שתידחה הפטרת 'עֲנִיָּה סְעָרָה' מפני דינא דתלמודא – השמים כסאי ומחר חודש – לדעת הרמב"ם, כיוון שהיא מכלל הששה הנהוגות רק במקומו בלבד, 'מנהג פשוט בערינו', ועל כן אין כוחה כמנהג שפשט בשאר המקומות, ואף שגם סתם מנהג הפשוט בכל המקומות, אין ביכולתו לעמוד כנגד דינא דתלמודא, וכמו שכתב המרדכי, ומהרי"ץ החרה אחריו שכן הוא ברמב"ם, מכל מקום במקום זה שונה הדבר, שמעלה יש באלו ההפטרות אף ששורש קריאתם בשבתות אלו נובע ממנהג, היות שכל ההפטרה הינה נחמה היא, היינו הפטרת עֲנִיָּה סְעָרָה כולה מדברת בנחמה, וכאן השעה צריכה לכך, לעומת הפטרת השמים כסאי, שרק פסוקים מסויימים ממנה מדבר בענין נחמה, וכמו שאכן כתבו כן ראשונים רבים שיש לדחות מטעם זה אפילו דינא דתלמודא, כיוון שהוא צורך השעה להנחם, אולם לפי דקדוקינו בדברי הרמב"ם פשוט הוא יותר שלא ידחה דינא דתלמודא מפניו, ואף שמאז ועד

סוף דבר כל מקום יעשה כמנהגו, מנהג ה'בלדי' להפטיר תלת דפורענותא קודם תשעה באב בכל שנה ושנה כסימן דח"א, ד'ברי ירמיהו, ח'זון ישעיהו, איכה היתה לזונה. וכאשר חל ראש חדש אב ביום שבת, מפטירין כרגיל חזון ישעיהו כדינא דתלמודא (מגילה דף ל"א:), היות שנכלל בו גם ענין ראש חדש – 'חדשיכם ומועדיכם', אולם כאשר חל ראש חדש אלול ביום שבת, מפטירין 'השמים כסאי' ודוחין לגמרי הפטרת עֲנִיָּה סְעָרָה, כיוון שאין הזכרת ראש חדש בהפטרה זו, וכן הוא כאשר חל ראש חדש אלול ביום ראשון, מפטירין 'מחר חדש', ולשבת הבאה ממושיבין רגיל בסדר שבעה דנחמתא, להפטיר 'רני עקרה'. וסדר זה הצוב בשורשו נעוין בתחילתו מדין התלמוד, גאונים, הוראת רבנא הרמב"ם ורבותינו חכמי תימן הקדמונים בתפאליל ובתיג'אן שאין לאחריהם כלום, והם ברי סמוכא ביותר.

ולמנהג הספרדים, והציבור אצלינו המתפללים בנוסח 'שאמי', שלושת ההפטרות בכל שנה ושנה קודם תשעה באב, תלת דפורענותא הינו כסימן דש"ח, ד'ברי ירמיהו, ש'מעו דבר ה', ח'זון ישעיהו. ואין משנים מסדר זה כלל, אף בבוא ראש חדש אב בשבת, אלא קורין כרגיל בכל שנה ושנה. וכן הוא לאחר תשעה באב קורין בשבעה דנחמתא בכל שנה ושנה, ואין משנים מסדר זה כלל, אף בבוא ראש חדש אלול בשבת, רק שמוסיפין בסוף ההפטרה שני פסוקים תחילה וסוף של הפטרת ראש

ט וזה על פי כתיבת יד קדשו, שלא כמו בנדפס ושאר כת"י שכתבו סדר ההפטרות שקודם תשעה באב על סדר דש"ח. וכן הוא הסדר בכל התיג'אן הקדומות והמוסמכות, וכן כתב מהרי"ץ בתכלאל עץ חיים בסדר קביעות השנים (שם).

חדש, 'השמים כסאי' ו'זהיה מידי חודש בחדשו'. וכן הוא כאשר הל ראש חדש למחרתו, שמפטירין בשבת את הפטרת 'עֲנִיָּה סַעֲרָה', ובסופה מוסיפים שני פסוקים מהפטרת מחר חדש תחילה וסוף. וטעם תוספת זו הוא, כיוון שלא נדחית כאמור הפטרה זו, יש להזכיר את ענין ראש חדש באופן זה, וכן כתב מרן בבית יוסף (סי' תכ"ה).

ויש לידע שכל קהילות ה'שאמי' אינם הטיבה אחת כידוע, שלא הרי מחוז פלוני בשאר המחוזות, וזה דבר הניכר הן בנוסח התפילה עצמו שלא תמיד (בלשון המעטה) ישנה אהדות בין המחוזות השונים. וכבר ראיתי מקומות מסויימים שבימים נוראים מתפללים בנוסח בלדי משא"כ בשאר ימות השנה בנוסח ספרד לגמרי, וכן יש אצלם דבר זה בהגים.

והטעם לכך הוא אופן התפשטות סידורי ספרד (תפילת החדש, זכור לאברהם, מועדי ה' ועוד) באותם מקומות, שלעיתים לא אבו להחליף את סידוריהם העתיקים שנתרו להם לפליטה, והיו עמהם מאלו רק לעתים מסויימים, או שסידורי ספרד שהגיעו עדיהם, היו לימות השנה ולא להגים וימים נוראים, או החיפך.

וכן ישנם מקומות ששילבו קטעים מסויימים בתפילה שמקורן הינו מהתפאליל, וכן יש מקומות שאף שבסידורי התפילה קידשו את נוסח ספרד לגמרי, אולם לגבי קריאת התורה המשיכו לנהוג כפי התיג'אן המוסמכים, וכן בהנהגות שבבית ובשאר אורחותם שבכל יום ויום, אין שום קשר לנוסח שהתפללו בבית הכנסת, שאפשר שנוהגים כדעת הרמב"ם והגאונים, אף שמתפללין בנוסח האר"י.

ועל כן לעניות דעתי נראה לומר, שאם ישנו בקהלינו מקום שאינו ברור מהו המנהג אצלו, אין לחקיש מנוסח התפילה השגור בפיו כדי לייחסו אל הנהגת הספרדים, ונראה לי ברור שיעשה כפי התיג'אן והתפאליל, לחזור למקורות ראשונים, למקור חוצבם הראשון.

